

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

БОНДАРЕНКО ЄВГЕНІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 811.111'42

**ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ ЧАСУ
В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА У ДИСКУРСІ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант доктор філологічних наук, професор
ШЕВЧЕНКО ІРИНА СЕМЕНІВНА,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри ділової іноземної мови та
перекладу

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
БЄЛЄХОВА ЛАРИСА ІВАНІВНА,
Херсонський державний університет,
професор кафедри романо-германських мов

доктор філологічних наук, професор
БЕССОНОВА ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри англійської філології

доктор філологічних наук, професор
ПРИХОДЬКО АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара,
професор кафедри германської філології

Захист дисертації відбудеться «___» _____ 2012 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.16 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна (61022, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 7-75).

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою 61022, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розіслано «___» _____ 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Солощук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена дослідженню когнітивно-семантичних характеристик лексичних засобів утілення поняття часу як наукового та позанаукового явища в системі англійської мови і в різних типах дискурсу протягом їх розвитку в VII–XXI ст.

Здавна й до наших днів поняття часу незмінно залишається одним з найактуальніших об'єктів аналізу у філософських і лінгвістичних, а у XVIII–XX ст. – і в природничих науках. У філософії й лінгвофілософії дуальність когнітивної діяльності людини проявляється в комплементарних епістемічних (пізнавальних) діадах об'єктивне :: суб'єктивне, особистісне :: неособистісне, раціональне :: почуттєве, розумове :: емоційне, логічне :: естетичне (Св. Августин, М. Бердяєв, Дж. Е. Боген, М. Бубер, Г.О. Винокур, Ж. Делез, Ф. Гваттарі, І.С. Кон, В.О. Лефевр, І.П. Смірнов, П. Флоренський, Е. Фромм). Продукти когніції постають у вигляді комплементарної єдності не контрарних, а дифузних за своєю суттю картин світу, у складі яких переважають компоненти об'єктивної, 'холодної' (ХКС) або антропоцентричної, 'теплої' картини світу (ТКС) (С.С. Абрамов, Г.Д. Гачев, В.М. Діанова, О.С. Єсенін-Вольпін, Е. Касіпер, В.В. Налімов і Ж.О. Дрогаліна, Г.С. Померанц, К. Поппер, А.Ю. Цофнас). У нашій роботі за критерієм типу мислення виділяються науковий і позанауковий (міфо-епічний і поетичний) типи дискурсу. Середовищем реалізації першого типу мислення (ХКС) є науковий, а другого (ТКС) – художній, поетичний дискурс (Г.С. Померанц, А.Ю. Цофнас). Дуальність поняття часу розглядається як його орієнтація, з одного боку, на фізичні процеси, головним чином, на зміну положення космічних тіл (переважає у науковій КС) та, з іншого, – на індивідуально значущі події життя людини (позанаукова КС).

У лінгвістиці в межах структурно-граматичного напрямку лінгвістичної темпоралістики (В.Г. Адмоні, О.В. Бондарко, В. Буль, І.Р. Гальперін, Е. Дал, О.В. Тарасова, Б.Л. Уорф, З.С. Чагаян) дуальність часу вбачається у співвіднесенні ядра й периферії функціонально-семантичного поля темпоральності; в логіко-семантичних дослідженнях часу (Т.І. Дешерієва, О. Єсперсен, А.Т. Ішмуратов, Г.В. Зуєв, О.В. Падучева, Н.К. Рябцева, О.В. Сингаєвська) зіставляються логічні (темпоральні) структури тексту (час об'єктивний і суб'єктивний) і мовні засоби, що їх реалізують; дослідження функціонального напрямку (І.В. Арнольд, М.В. Всеволодова, В.В. Гуревич, Є.А. Іванчікова, Н.А. Козинцева, І.М. Лисухін, З.Я. Тураєва, В.Я. Шабес, Є.Й. Шендельс) зосереджені на властивостях художнього часу, зорієнтованого на автора / оповідача художнього тексту й тому суб'єктивного.

В останнє десятиліття час вивчається як універсальне когнітивне утворення, втілене в мові й дискурсі (В.П. Зінченко, Л.М. Любинська й С.В. Лепілін), і як національно-культурне явище (Ю.С. Белозьорова, В. Еванс, Р. Нуньєз, А.М. Приходько, О.С. Яковлева, К. Яшчоут). Однак питання про дуальність поняття часу як явища, що може знайти пояснення в

лінгвокогнітивістиці, досі не ставилося. Розгляд цього питання потребує залучення діахронічного ракурсу дослідження когнітивних трансформацій часу в системі мови та в різних мовленнєвих середовищах (типах дискурсу, що реалізують різні типи пізнання світу). Таке дослідження відповідає новому інтегративному напрямку – *історичній концептології*.

Актуальність проблематики дослідження зумовлена, по-перше, залученням до аналізу поняття *картина світу*, яке дозволяє надати системний опис механізмів номінації продуктів пізнання людиною навколишнього світу, по-друге, важливою роллю часу як одного з невід’ємних чинників формування та функціонування когніції людини, по-третє, залученням суб’єкта до осмислення часу як об’єкта, що спостерігається. Запропонований підхід сприяє вирішенню **наукової проблеми** когнітивної дуальності та еволюції базових світоглядних концептів, яким є ЧАС, маніфестованих у системі англійської мови та втілених у науковому й позанауковому типах англійського дискурсу в VII–XXI ст.

Зв’язок роботи з науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю наукових досліджень факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в рамках теми “Проблеми іноземної філології, перекладознавства та методики в когнітивно-дискурсивній парадигмі”, номер державної реєстрації 0109U007962.

Об’єкт дослідження – лексичні засоби вербалізації поняття часу в системі англійської мови та в науковому й позанауковому англійському дискурсі VII–XXI ст.

Предмет дослідження – когнітивно-семантичні характеристики засобів лексикалізації поняття часу в англійській мові та їх еволюція в британському науковому, міфо-епічному й поетичному дискурсах VII–XXI ст.

Мета дослідження – виявлення природи, структури, особливостей вербалізації та напрямків еволюції лінгвокогнітивної моделі часу, втіленої в системі англійської мови, науковому й позанауковому типах дискурсу.

Мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- продемонструвати дуальність поняття часу, представленого в рамках наукової та позанаукової картин світу;
- схарактеризувати взаємозв’язок типу картини світу й дискурсу, що її реалізує;
- розробити методику концептуального моделювання дуальності поняття часу, втіленого в мові й мовленні;
- виокремити властивості лексичних засобів маніфестації дуальності поняття часу в системі англійської мови та відтворити процес їх еволюції;
- виявити особливості історичного розвитку поняття часу, втіленого у британському міфо-епічному, філософському, природничому і поетичному типах дискурсу;
- установити закономірності взаємодії наукової та позанаукової лінгвокогнітивних моделей часу протягом їх історичного розвитку.

Матеріалом дослідження слугували лексичні мовні засоби вербалізації часу – сучасний іменник *time*, його синоніми та історичні еквіваленти: давньо- й середньоанглійські *cierr, tid, tima, tyme (time)* та їх синоніми – усього 40 000 уживань, отриманих із британських міфо-епічних (починаючи з кельтських, узятих як точка відліку) і філософських текстів про час, а також з ліричних віршованих творів кельтських і британських поетів X ст. до н.е. – XX ст. обсягом 90 тис. сторінок. У роботі використовувався матеріал шістнадцяти тлумачних словників, двох тезаурусів сучасної англійської мови, п'яти словників і тезаурусів давньо- й середньоанглійської мови, двох етимологічних словників і Британського національного корпусу сучасної англійської мови (BNC).

Аналіз структури та еволюції втілених у мові та мовленні уявлень про час в картині світу британців ґрунтується на **таких вихідних положеннях**:

- Дуальність світосприйняття обумовлює дуальність сприйняття часу, який є базовою складовою картини світу (Ф.Х. Бредлі, Дж.Е. МакТаггарт, І. Ньютон, Плотін, В.С. Степін, Л.Ф. Кузнецова, Г. Рейхенбах, Дж. Т. Фрейзер).

- Дуальність поняття часу полягає у присутності :: відсутності суб'єкта в образі об'єкта спостереження. Дуальність часу визначається тим, що суб'єкт здатний спостерігати час, з одного боку, як дистанційований об'єкт, а з іншого, – як уключений до свого особистого простору (В. Еванс, В.С. Степін, Л.Ф. Кузнецова, М.К. Мамардашвілі, В.О. Лефевр, К. Яшчоут).

- Дуальність часу в мові та дискурсі може бути подана як модель, що виключає спостерігача (суб'єкта), тобто “орієнтована на саму себе”, або залучає суб'єкт до поля спостереження, де “головною фігурою є людина” (Н.Д. Арутюнова, В. Еванс).

- Час у мові та дискурсі маніфестується в таких лінгвокогнітивних утвореннях:

- ЧАС як концепт, що вербалізується у системі англійської мови певною, як правило, полісемантичною, лексемою (В. Еванс) та у якості когнітивного підґрунтя значення має матрицю доменів (Р. Ленекер).
- ЧАС як домен, тобто “зв'язна царина концептуалізації, відносно якої характеризується семантична одиниця” (Р. Ленекер). У дискурсі домен ЧАС співставляється з іншими доменами у вигляді матриці (С.А. Жаботинська).

Для досягнення мети в роботі використано комплекс когнітивно-семантичних, дискурсивних, логічних і загальнолінгвістичних **методів** дослідження, серед яких основними є:

- метод логічної рефлексії, що полягає в логічних операціях з поняттями для виведення та опису набору концептуальних ознак, що характеризують наукову чи позанаукову картину світу;

- метод когнітивного моделювання для визначення лінгвокогнітивної структури часу, реалізованої в англійській КС, зокрема: метод моделювання для визначення типів когнітивних репрезентацій часу (концепту, домену й матриці доменів в системі мови й дискурсі) та механізму зміни

співвідношення компонентів ХКС і ТКС в їх складі під впливом різних середовищ функціонування (мови й типу дискурсу); метод матричного моделювання для побудови матриці доменів, що є когнітивним підґрунтям значення лексичних засобів вербалізації часу в мові та дискурсі;

- метод польового моделювання, спрямований на виявлення структури лексично-семантичної категорії часу та закономірностей її реалізації в мові;

- метод контекстного аналізу для визначення семантичного простору лексем, що вербалізують концепт ЧАС;

- метод діахронічного зіставлення для виявлення тенденцій еволюції поняття часу в англійській мові й різних типах дискурсу на різних етапах історії.

Робочою гіпотезою дослідження слугують такі положення:

1) поняття часу, втілене в мові та дискурсі, реконструюється у вигляді когнітивної моделі, в якій час будується у вигляді концепту, базового домену чи матриці доменів та в якій виявляється співвідношення компонентів наукової та позанаукової картин світу;

2) наукова ('холодна') і позанаукова ('тепла') картини світу є дифузними лінгвокогнітивними структурами, що втілюються в мові та дискурсі;

3) модель часу становить історично сформований набір константних компонентів, що належать до ХКС чи ТКС. Їх взаємодія і форми мовної маніфестації визначаються типом картини світу та панівним типом світосприйняття у певну епоху.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні епістемічної, пізнавальної дуальності поняття часу, що втілюється в мові та дискурсі. У роботі вперше:

- в рамках історичної концептології вибудована об'єктивована засобами англійської мови різних епох еволюційна модель часу відповідно до розвитку поняття часу в плані співвідношення в ньому наукових і позанаукових компонентів;

- визначено лінгвокогнітивну дуальну природу поняття часу, тобто місце домену ЧАС в картині світу як наборі базових доменів, взаємне розташування яких варіюється відповідно до історичного типу світобачення;

- систематизовано лінгвокогнітивні відмінності наукового та позанаукового (поетичного) типів світобачення;

- встановлено залежність між типом світобачення (його продуктом – картиною світу) і типом дискурсивного середовища реалізації поняття часу в ході пізнання світу;

- реконструйовано лінгвокогнітивну модель часу, що презентує ЧАС як домен (матрицю) або концепт, в яких варіюється співвідношення компонентів на користь ХКС чи ТКС;

- схарактеризовано когнітивні підстави механізмів формування ЛСП часу в англійській мові;

- доведено, що модель часу, яка в процесі еволюції демонструє перерозподіл концептів у матриці доменів між ХКС і ТКС і досягає

найбільшої різноманітності компонентів у ХХІ ст., відображає продукт анагенезу – особливого типу еволюційного процесу, що полягає у перетворенні однієї групи в іншу без збільшення кількості груп через поступове накопичення відповідних ознак;

- з'ясовано особливості взаємодії наукових і позанаукових уявлень про час у різних типах дискурсу в межах однієї епохи;

- визначено історичні константи моделі часу, реалізованої в поетичному дискурсі Великої Британії Х ст. до н.е. – ХХ ст. н.е.;

- виявлено тенденції історичної динаміки концепту ЧАС у поетичному дискурсі Великої Британії Х ст. до н.е. – ХХ ст. н.е.

У роботі також уточнено:

- критерії типології картин світу як засобів реконструювання уявлень людини про дійсність.

Наукова новизна отриманих результатів може бути сформульована в таких **положеннях, що виносяться на захист**:

1. Поняття часу, маніфестоване у мові та дискурсі, має дуальний характер: з одного боку, час є властивістю матеріальних тіл (науковий час), орієнтованою на об'єктивні явища дійсності, з іншого, – антропо-екзистенційною сутністю (позанауковий час), яка узгоджується з особливостями людської когніції. Дифузність поняття часу у ХКС і ТКС обумовлена тим, що компоненти однієї картини світу присутні в іншій. Типи когніції втілені в дифузних опозиціях концептів 'холодної' (наукової) і 'теплої' (позанаукової) картин світу – МАТЕРІАЛЬНІСТЬ :: ДУХОВНІСТЬ, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ :: ПОЧУТТЄВІСТЬ, ОБ'ЄКТИВНІСТЬ :: СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, РОЗУМОВІСТЬ :: ЕМОЦІЙНІСТЬ, ЛОГІЧНІСТЬ :: ЕСТЕТИЧНІСТЬ, ЗАКОНОМІРНІСТЬ :: ВИПАДКОВІСТЬ, СТЕРЕОТИПНІСТЬ :: УНІКАЛЬНІСТЬ.

2. Уявлення про час формуються на трьох рівнях свідомості: передтеоретичному (наївному), теоретичному (філософському, природничому) й позатеоретичному (міфо-епічному, релігійному, художньому). Середовищем реалізації певного типу мислення є дискурс: теоретичного типу мислення – науковий і філософський типи дискурсу; переднаукового – буденний (наївний) дискурс і позатеоретичного – міфо-епічний і художній (поетичний) дискурси, кожний з яких передбачає комплементарність типів мислення.

3. Поняття часу, втілене в системі мови й дискурсі, репрезентується як когнітивна модель часу. У моделі час постає у вигляді базового домену (матриці доменів) або концепту. Ця когнітивна структура під впливом домінуючого світосприйняття епохи та / або дискурсивного середовища реалізації демонструє переважно якості ХКС або ТКС.

4. ЧАС у дискурсах, що реалізують картини світу (свідомості) різних типів, постає як базовий домен, складова концептуальної картини світу. Його позиція відносно інших базових доменів природничої та антропофілософської картин світу (ПРОСТІР, МАТЕРІЯ, ДУХ, КОСМОС,

ПРИРОДА, ЛЮДИНА, БОГ) та належність до ХКС чи ТКС залежить від типу картини світу, до якої він входить.

5. Утілене в сучасній англійській мові поняття часу організовано у вигляді лексично-семантичного поля, що в якості когнітивного підґрунтя має матрицю доменів. До її складу входять темпоральні домени ТОЧНА ТРИВАЛІСТЬ, БУТТЯ ВСЕСВІТУ, ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР, ТОЧНИЙ (АСТРОНОМІЧНИЙ), ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧАС, РИТМ, МОДУСИ ЧАСУ (ТЕПЕРІШНЄ, МИНУЛЕ й МАЙБУТНЄ), ЧАС ПОДІЇ, ВІДНОСНА ТРИВАЛІСТЬ, ПОРА, ЕПОХА, ЖИТТЯ, РЕСУРС та ЕМОЦІЯ, що є когнітивним підґрунтям значень лексем ядра ЛСП часу *time*, її історичних еквівалентів та синонімів. Нетемпоральні домени СУБСТАНЦІЯ, ПРОЦЕС, ЛЮДИНА, СТАН, ПРОСТІР, ЛОГІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ є когнітивним підґрунтям значень лексем з латентною темпоральністю, метафоричних та метонімічних засобів втілення поняття часу в англійській мові, що складають мета-ядро та периферію ЛСП часу.

6. В історичному розвитку поняття часу, що реалізується в системі англійської мови, мають місце такі тенденції:

6.1. У давньоанглійський період простежуються: наявність еквонімів при вербалізації концепту ЧАС і суплетивність номінацій певних часових інтервалів.

6.2. Середньоанглійський період характеризується скороченням набору лексичних одиниць часопозначення, що супроводжується процесом семантичної конвергенції.

6.3. На сучасному етапі когнітивним підґрунтям значень лексеми *time* та її синонімів є одні й ті самі темпоральні домени матриці, які розподіляються за належністю до ХКС чи ТКС.

7. Модель часу, реалізована в дискурсі певного періоду, постає як матриця доменів, концентрована навколо концепту ЧАС, що складається з доменів ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ; МІРА / ЧАСТИНА ЧАСУ; МІСЦЕ ІСНУВАННЯ ЧАСУ; МЕТАФОРІЧНИЙ КОРЕЛЯТ; РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ / ВПЛИВУ ЧАСУ; ТЕ, НА ЩО ДІЄ / ВПЛИВАЄ ЧАС; ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ; РІЗНОВИДИ ЧАСУ; ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ та СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ. Номенклатура доменів у матриці обумовлена тим, які концепти втілюються в дискурсі певного типу та епохи та, відповідно, профілюються в межах домену (наповнюють його). Належність доменів до ХКС чи ТКС визначається наповненням концептами, що є інгерентними складовими ХКС чи ТКС:

7.1. Моделі часу, втілені в міфо-епічному, філософському та природничому дискурсах різних епох, мають різноспрямовані тенденції еволюції в плані співвідношення компонентів ХКС і ТКС.

7.2. Моделі часу, реалізовані в кельтському й британському міфо-епічному дискурсі (X ст. до н.е. – XIV ст. н.е.), демонструють паритет наукових і позанаукових компонентів, який у процесі історичного розвитку (до XIV ст. н.е.) порушується на користь останніх.

7.3. У моделях часу, реалізованих у британському філософському дискурсі різних епох (VII–XX ст.), в історичній перспективі перевага наукових або позанаукових компонентів залежить від того, як розуміється ступінь впливу людини або бога (компонентів ТКС) на формування часових характеристик пізнаваної дійсності.

7.4. Поняття часу, маніфестоване в сучасному філософському дискурсі, є продуктом анагенезу. Відповідна модель часу характеризується розширенням номенклатури концептів, що заповнюють матрицю доменів, концентровану навколо концепту ЧАС.

8. Поняття часу, втілене в британському поетичному дискурсі X ст. до н.е. – XX ст. н.е. і реконструйоване у вигляді моделі, демонструє такі властивості:

8.1. Історичними константами моделі часу є концепти, що заповнюють домени ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ та РІЗНОВИДИ ЧАСУ.

8.2. Діахронічна варіативність моделі часу полягає: 1) в історичному переміщенні концептів з одного домену в інший; 2) у зміні співвідношення ‘холодних’ і ‘тепліх’ компонентів моделі; 3) у трансформаціях когнітивної метафори часу.

8.3. Поняття часу, маніфестоване в поетичному дискурсі XVIII–XIX ст. епохи романтизму, є продуктом анагенезу. Відповідна модель часу досягає максимального накопичення історично відомих ознак.

8.4. Сучасній поетичній моделі часу властиві дві протилежні еволюційні тенденції: ‘потепління’ за рахунок метафоризації та ‘охолодження’ в результаті появи нової ознаки хронікальності, відсутньої у попередні періоди.

9. В окремі історичні періоди протягом еволюції складові моделі часу, реалізованої у міфо-епічному і філософському дискурсах, з одного боку, й поетичному дискурсі, з іншого, демонструють нелінійну залежність – відставання або випередження. Моделям часу, реалізованим у сучасному філософському, природничому й поетичному дискурсах, притаманна тенденція до зближення за рахунок запозичення концептів з ТКС до ХКС і навпаки.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання отриманих наукових результатів у лекційно-семінарських курсах з історії англійської мови (розділ “Лексичний склад мови”), у курсі лексикології англійської мови (розділ “Семантична структура лексеми”, “Методи семантичного аналізу”) й у спецкурсах з лінгвокогнітивістики, теорії картин світу, когнітивної семантики, філософії мови, в науково-дослідній роботі студентів і аспірантів.

Апробація результатів дослідження здійснена на 23 міжнародних наукових конференціях: “Нові підходи до філології у вищій школі” (Мелітополь, 1996), “Іноземна філологія на межі тисячоліть” (Харків, 2000), “Другі Каразінські читання: два століття Харківської лінгвістичної школи” (Харків, 2003), Другій Міжнародній міждисциплінарній науково-практичній

конференції “Сучасні проблеми науки та освіти” (Алушта, 2005), II Conference on Metaphor in Language and Thought, (Ріо-де-Жанейро, 2005), VI Міжнародній науковій конференції “Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація” (Харків, 2007), конференції MegaLing'2007 “Горизонти прикладної лінгвістики і лінгвістичних технологій” (Партеніт, 2007), Міжнародній науковій конференції “Лингвистические и методические аспекты преподавания иностранных языков” (Белгород, 2007), XVI Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” ім. проф. С. Бурого (Київ, 2007), The 2009 Cognitive Linguistics Conference (ун-т Берклі, Каліфорнія, 2009), на XVI міжнародному симпозиумі з психолінгвістики та теорії комунікації “Психолінгвістика в ХХ веку: результати, проблеми, перспективи” (Москва, 2009), “Изменяющаяся Россия и славянский мир: новое в концептуальных исследованиях” (Севастополь–Кемерово, 2009), VII Міжнародній науковій конференції “Филология и культура” (Тамбов, 2009), “Лингвистические основы межкультурной коммуникации” (Нижний Новгород, 2009), IX Міжнародній науковій конференції “Каразінські читання: людина, мова, комунікація” (Харків, 2010), конференції “Жизнь языка в культуре и социуме”, присвяченій 75-річчю доктора філологічних наук Є.Ф. Тарасова (Москва, 2010), конференції “Фразеология, познание и культура” (Белгород, 2010); XX Міжнародній науковій конференції “Мова й культура” ім. проф. С. Бурого (Київ, 2011); конференції “Жизнь языка в культуре и социуме-2” (Москва, 2011); конференції з лінгвокогнітології (Тамбов, 2011); IV Міжнародному науковому форумі “Сучасна англїстика: Традиції. Сьогодні. Перспективи” (Харків, 2001); II Міжнародній конференції “Актуальні проблеми філології: мовознавство, перекладознавство та методика викладання філологічних дисциплін” (Маріуполь, 2011); VI Міжнародній (зимовій) науковій школі РАН “Когнитивная лингвистика и концептуальные исследования” (Звенигород, 2012); а також на 3-й Всеукраїнській науковій конференції “Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу” (Харків, 2005), III Всеукраїнській науково-практичній конференції (Чернігів, 2007).

Основні теоретичні положення й висновки дисертації викладено у 37 **публікаціях** автора, в тому числі одноосібній монографії (15,45 обл-вид. арк.), розділі в колективній монографії та 21 статті у фахових виданнях України і 7 статтях у провідних наукових фахових виданнях інших країн, 1 брошурі і 6 тезах міжнародних конференцій. **Особистий внесок** автора у роботу (Г.В. Ейгер, Є.В. Бондаренко) полягає в поясненні механізму метафоризації концепту ЧАС.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку наукових (698) і лексикографічних (52) джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу (66 позицій) і додатків (зведені таблиці та глосарій термінів, уживаних у роботі). Загальний обсяг дисертації – 523 стор., обсяг основного тексту – 404 стор. Робота містить 36 таблиць і 45 малюнків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У розділі 1 "Теоретичні засади когнітивного моделювання часу в науковій і позанауковій картинах світу" наводиться характеристика часу, релевантна для дослідження; розкривається сутність дуальної інтерпретації часу з точки зору лінгвокогнітивістики як складової наукової і позанаукової картин світу; описується базовий інструментарій дослідження.

Виходячи з визначень категорії, прийнятих у філософії (Аристотель) і когнітивній лінгвістиці (О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф), час є гранично широким поняттям, яке лежить у підґрунті розуміння світу, тобто **базовою онтологічною категорією**. Основними властивостями часу в онтології є: 1) відсутність його фізичного референта, 2) варіативність трактувань часу в залежності від типу світосприйняття (міфологічного: *Samhain (Halloween)*; наївного: *during our honeymoon*; філософського: *time is a succession of ideas in our mind* (Дж.А. Берклі); природничого: *a coordinate in the 4-D continuum*; наукового гуманітарного: *time is experienced as a one way flow*); 3) тенденція до субстантивзації часу в межах певного типу світобачення.

Головною особливістю поняття часу, що впливає з перерахованих властивостей, є його дуальність: час є або таким, що дистанціює суб'єкт і об'єкт спостереження, або таким, що залучає суб'єкт спостереження до формування образу об'єкта, що спостерігається (В. Еванс, В.С. Степін, Л.Ф. Кузнецова, М.К. Мамардашвілі, В.О. Лефевр), тобто, з одного боку, час орієнтований на фізичні явища (об'єкти), та, з іншого, – залежить від індивіда.

У цій роботі обрано логічний підхід до концепту, який визначається як елементарна оперативна змістова одиниця всієї картини світу (далі – КС), відображена в людській психіці (О.С. Кубрякова; В. Крофт і Д.А. Круз, Дж. Лакофф, Р. Ленекер). Концепти утворюють концептуальні системи (Ч. Філлмор), однією з яких є **концептуальна картина світу** (ККС). ККС – це **складна когнітивна формація в свідомості людини, яка, з одного боку, репрезентує у вигляді структурованого знання глобальний динамічний образ світу й результати зовнішнього і внутрішнього рефлексивного досвіду людини і, з іншого, може бути реалізована у вербальних формах**.

Картини світу розрізняються за **рівнем свідомості** (світосприйняття) і **формою (середовищем) їх реалізації**. Відповідно до теорії О.С. Єсеніна-Вольпіна й К. Поппера, рефлексія навколишнього світу відбувається із залученням різних нежорстко розмежованих рівнів свідомості: дотеоретичного (буденного), теоретичного (наукового й філософського) й позатеоретичного (релігійно-міфологічного та художнього). Кожній самостійній сфері свідомості – міфології, релігії, філософії, науці, мистецтву – притаманний специфічний спосіб світосприйняття. Результатом його використання є відповідні КС – наукова й позанаукова, до останньої відносимо міфологічну і художню КС. Формою (середовищем) реалізації певної КС є мова чи дискурс.

Наше дослідження виходить із того, що когніція може розглядатися через дифузні бінарні опозиції *об'єктивне :: суб'єктивне, особистісне :: неособистісне, раціональне :: почуттєве, розумове :: емоційне, логічне :: естетичне*. Ці бінарні опозиції, що характеризують ту або іншу КС, є дифузними. Дифузність в річищі сучасної філософії науки є підтвердженням тези про неприпустимість жорсткого протиставлення суб'єкта й об'єкта, наукової та позанаукової КС (Св. Августин, Г. Башляр, М. Бердяєв, Дж. Е. Боген, М. Бубер, Г.О. Винокур, Г.Д. Гачев, Ж. Делез и Ф. Гваттарі, І.С. Кон, К.С. Мамардашвілі, В.О. Лефевр, Марк Аврелій, Платон, І.П. Смірнов, П. Флоренський, Е. Фромм, М. Шелер, К. Ясперс), які містять як праві, так і ліві члени опозиції; лише відносна перевага лівих членів опозиції обумовлює науковість КС, правих – її позанауковість. Перший тип КС є ‘холодною’, а другий – ‘теплою’ КС (терміни А.Ю. Цофнаса), втім, хоча середовищем їх утілення є, відповідно, науковий і поетичний дискурси (Г.С. Померанц, А.Ю. Цофнас), жоден з них не є “чистою” реалізацією наукової або позанаукової КС.

ХКС має такі характеристики, релевантні для часосприйняття:

- суб'єктом ХКС є позбавлена індивідуальних рис особистість (ОБ'ЄКТИВНІСТЬ); їй притаманний логічний підхід до дійсності (РОЗСУДЛИВІСТЬ, МАТЕРІАЛЬНІСТЬ, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ЛОГІЧНІСТЬ) і теоретичне мислення високого рівня узагальнення;

- об'єкт ХКС – система явищ природи або соціального життя, значуща з точки зору закономірності, типовості для реалізації законів буття (ЗАКОНОМІРНІСТЬ, СТЕРЕОТИПНІСТЬ);

- результат пізнання в ХКС – об'єктивна картина світу, що реалізується у факті або законі, який піддається верифікації або відтворенню. ХКС обов'язково відповідає об'єктивній істині, яка доводиться емпірично або в рамках наукової рефлексії;

- структура ХКС – закони або закономірності судження; компоненти структури, як правило, знаходяться у відношеннях дихотомії або ієрархії, що виключає комплементарність або рівневу амбівалентність;

- елементи ХКС – явища природи й соціального життя, які можна пояснити об'єктивними законами й закономірностями;

- якості ХКС – жорстка структурованість (наприклад, за галузями наук), незавершеність (абсолютна об'єктивна істина недосяжна для наукової рефлексії, тому що прояви дійсності нескінченні), нецілісність (для пояснення безлічі явищ не вистачає інформації, наукового апарату і т. ін.), використання узагальнень у якості підстав, генералізація як евристичний прийом, типовість компонентів.

Отже, *властивості ХКС представлені набором концептуальних ознак КС: ОБ'ЄКТИВНІСТЬ, РОЗУМОВІСТЬ, МАТЕРІАЛЬНІСТЬ, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ЛОГІЧНІСТЬ, ЗАКОНОМІРНІСТЬ, СТЕРЕОТИПНІСТЬ*. Під набором концептуальних ознак КС розуміємо систему категоріальних концептів, які є критеріальними для вибору, освоєння й вербалізації явищ навколишньої дійсності. Так, в науковій КС

ознака ОБ'ЄКТИВНІСТЬ припускає, що при виборі феномена для когнітивної обробки свідомістю факт, уведений маркером *It seems, I feel* та ін., буде ігноруватися.

ТКС має такі характеристики, релевантні для часосприйняття:

- суб'єкт ТКС – індивід із творчою свідомістю, тобто здатністю естетичного переосмислення дійсності (ДУХОВНІСТЬ, ЕСТЕТИЧНІСТЬ). ТКС враховує індивідуальність творця: його фізичні, соціально-культурні, національні, вікові особливості тощо (СУБ'ЄКТИВНІСТЬ);

- об'єкт ТКС – дійсність, яка оточує індивіда і значуща для його вражень і переживань (ПОЧУТТЄВІСТЬ, ЕМОЦІЙНІСТЬ). Особливого значення набуває унікальне, одиничне (ВИПАДКОВІСТЬ, УНІКАЛЬНІСТЬ);

- результат діяльності суб'єкта ТКС – картина (художня / поетична і т. ін.) можливого, у тому числі й віртуального, світу, яка здебільшого реалізується в поетичному образі і не завжди відповідає дійсності (СУБ'ЄКТИВНІСТЬ). Факт і закон у ХКС протистоять образу й значенню в ТКС. Складовою поетичної картини світу є поетичний образ, що не потребує перевірки практикою;

- структура ТКС – спорадична сума описів особливостей буття, які відповідають буттю людини (ПОЧУТТЄВІСТЬ, ЕМОЦІЙНІСТЬ) і можуть знаходитись між собою в різних відношеннях, у тому числі й у “відношеннях несумісності” (за А.Ю. Цофнасом);

- елементи ТКС – “емоційні та суб'єктивні поняття, обмежені свідомістю, ідеальними сутностями, рефлексією. Феномени мисляться багатшаровими – від життєвого світу до забобону, від психічного переживання до мовних оболонок та інваріантних структур мовних виразів” (ДУХОВНІСТЬ, ПОЧУТТЄВІСТЬ, СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, ЕМОЦІЙНІСТЬ) (А.Ю. Цофнас);

- основними якостями ТКС є: неструктурованість (досить складно виділити універсальний критерій для суми спорадичних вражень від дійсності), завершеність (пояснення явищ далеко не завжди потребує верифікації, тому ймовірна модель, віра дозволяють заповнити лакуни непізнаного), формування на підставах індивідуальних вражень і суджень, нетиповість явищ, які відображаються, їх одиничність або унікальність.

Таким чином, **властивості ТКС представлені набором концептуальних ознак КС: ДУХОВНІСТЬ, ПОЧУТТЄВІСТЬ, СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, ЕМОЦІЙНІСТЬ, ЕСТЕТИЧНІСТЬ, ВИПАДКОВІСТЬ й УНІКАЛЬНІСТЬ.** Наприклад, час у ХКС реалізується через наукове уявлення про хвилину: *It takes me ten minutes to walk to work* (LDCE); а в ТКС – через наївне й емоційно насичене: *I went camping for a week and enjoyed every minute of it* (LDCE).

Протилежні за властивостями, ХКС і ТКС мають дифузний характер, чіткі межі між ними відсутні. Так, *hour* може уявлятися як одночасно ‘холодний’, астрономічний і ‘теплий’ проміжок часу: *The heat of God's great furnace ate up sin, / Which whispered up in smoke or fell in ash: / So that each hour a new hour could begin* (J. Wain). Година тут, з одного боку, є

астрономічно вимірюваним інтервалом часу, орієнтиром (*each hour* – ХКС), з іншого, – новою епохою (*a new hour* – ТКС), коли люди будуть позбавлені гриха.

Як інструмент дослідження дуальності часу, реалізованої в англійській мові та дискурсі, використовується **модель часу** (Н.Д. Арутюнова, В. Еванс, В. Данн, Є.Р. Іоанесян, Р. Нуньез, Л.П. Репіна, Дж. Вітроу, О.С. Яковлева), під якою розуміють різні способи його трактування, в тому числі як схеми чи образу. Поняття моделі, образу та схеми не є ідентичними. Так, образ визначають як форму віддзеркалення предмета або явища в нашій свідомості (О.С. Кубрякова; М.М. Болдирєв), він, як правило, не має чіткої структури й може не вербалізуватися. Такою є національно-культурна аспектуалізація часової перспективи: “обличчям до майбутнього” або “обличчям до минулого” (Є.Р. Іоанесян, Р. Нуньез, П. Репіна) подаються як образи.

Головною ознакою схеми є “наявність у ній постійного каркасу, заповнюваного змінними, і можливість однієї схеми спиратися на інші” (В.З. Демьянков). Так, репрезентація ходу часу (лінійна, спіральна, циклічна та ін.) подається як схема, відповідно до якої будується календар (В. Данн, М. Толстой, Дж. Вітроу).

Моделювання як один із провідних наукових методів припускає з'ясування властивостей певного предмета за допомогою створення його спрощеного або ідеалізованого образу (В.О. Лефевр, Ю.С. Степанов, Г.П. Щедровицький). Основними властивостями моделі є: умовність (спрощеність), можливість її побудови в уявній і знаковій формі, а також наявність усіх базових характеристик і ознак оригіналу.

У нашому дослідженні **модель** – це **когнітивна структура, яка репрезентує поняття часу у мові й дискурсі. У моделі час постає у вигляді базового домену (матриці доменів) або концепту. Модель виявляє співвідношення компонентів наукової та позанаукової картин світу в понятті часу відповідно до конкретної епохи та домінуючого типу світобачення.**

Домен ЧАС належить до базових у КС і визначається як її максимально широка семантично неподільна складова. Дуальність часу, який модельовано у вигляді домену, виявляється при його маніфестації у різних типах дискурсу, наприклад, у науковому та антропо-філософському, де найбільш яскраво проявляється різне співвідношення домену ЧАС з іншими базовими доменами: МАТЕРІЯ, ДУХ, СВІТ, КОСМОС, ПРОСТІР, ПРИРОДА й ЛЮДИНА. У такому аналізі використовується когнітивна операція **профілювання** – процес формування значення певного знака на тлі всього обсягу інформації, активованої цим знаком (Р. Ленекер). У різних типах дискурсу домени ЛЮДИНА, МАТЕРІЯ, ДУХ набувають статусу профілю (того, що пояснюється) або бази (опорної області, що пояснює) в залежності від домінуючої КС. Так, у науковому дискурсі базовим доменом для ЧАСУ є МАТЕРІЯ, а в антропо-філософському – ЛЮДИНА.

ЧАС як концепт, реалізований у мові й мовленні, моделюється у вигляді **матриці доменів** (термін Т. Клаузнера і В. Крофта, Р. Ленекера), що

визначається як набір доменів, який концентрується навколо певного концепту, пояснюючи його зміст.

У мові матриця доменів концепту ЧАС слугує когнітивним підґрунтям значень полісемантичної лексеми *time*, її історичних еквівалентів та синонімів. Кожне із значень реалізує концепт ЧАС, що профілюється в межах певного домену матриці. Отже, матриця є системою концентричних доменів, що групуються навколо концепту ЧАС. Домени в матриці можуть знаходитися в ієрархічній залежності один від одного та демонструвати “гранульованість” знання через можливість складатися з субдоменів та парцел (С.А. Жаботинська, Т. Клаузнер і В. Крофт, Р. Ленекер).

У дискурсі матриця доменів концепту ЧАС постає як набір доменів, що реалізує в дискурсі концептуальні зв'язки домену ЧАС з іншими доменами. Повна концептуальна матриця концепту ЧАС складається з доменів ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, МІРА / ЧАСТИНА ЧАСУ, МІСЦЕ ІСНУВАННЯ ЧАСУ, МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ, РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ / ВПЛИВУ ЧАСУ, ТЕ, НА ЩО ДІЄ / ВПЛИВАЄ ЧАС, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ, РІЗНОВИДИ ЧАСУ, ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ, СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ та АНТЕЦЕДЕНТ ЧАСУ, які мають змінні наповнювачі-концепти. В залежності від того, до якої КС відноситься більшість наповнювачів певного домену (концептів, що профілюються в межах цього домену), визначається належність цього домену до ХКС чи ТКС (рис. 1):

Рис. 1. Розподіл доменів матриці концепту ЧАС між ХКС і ТКС

Схема на рис. 1 будується, виходячи з припущення, що концепт чи більшість концептів, що профілюються в межах (чи наповнюють) домену, визначають належність домену до ХКС або ТКС. Тож розташування доменів

відносно ХКС або ТКС є варіативним. Наприклад, домен ПОЧАТОК / КІНЕЦЬ ЧАСУ може бути базою ‘холодного’ концепту ВЕЛИКИЙ ВИБУХ, домен ТЕ, НА ЩО ДІЄ ЧАС – ‘холодного’ концепту ПРИРОДА, домен ІНСТРУМЕНТ, ЩО ВИМІРЮЄ ЧАС – ‘холодного’ концепту ГОДИННИК, тому домени належать до ХКС. Разом з тим, домен МІСЦЕ ІСНУВАННЯ ЧАСУ може бути базою ‘теплого’ концепту, наприклад, такого, як РОЗУМ ЛЮДИНИ, домен ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ – ‘теплого’ концепту БОГ. Домен МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ є інгерентно ‘теплим’, незалежно від його наповнення, тому що вторинна метафорична номінація є невід’ємною рисою асоціативного мислення, притаманного лише людині. Тому домени, які наповнюються інгерентно теплими концептами, належать до ТКС. У зв’язку з тим, що в схемі на рис. 1 більшість доменів належать до ТКС, ЧАС також тяжіє до ‘теплої’ картини світу (розташований в межах ТКС на рис. 1). Таким чином, варіативність наповнення доменів зумовлює варіативність розташування домену ЧАС стосовно ХКС чи ТКС в матриці.

У розділі 2 “Дуальність поняття часу, лексикалізованого засобами англійської мови (VII – XXI ст.)” розглядаються засоби втілення дуальності часу в системі англійської мови протягом її історії з VII до XXI століття, що розподіляється на давньо- (VII–XI ст.), середньо- (XI–XV ст.) та новоанглійський (з XVI ст. до сьогодні) періоди (В.Д. Аракін; Б.А. Ільш).

Одиницями аналізу в цьому розділі є лексема *time*, її історичні еквіваленти та синоніми, що створюють лексико-семантичне поле (ЛСП) часу. До нашої вибірки досліджуваних одиниць давньоанглійського (далі – ДА) періоду включено номінації *tid*, *æfentid*, *dogorgerim*, *earfoðþrag*, *fierst*, *gebyrdtid*, *mælcearu*, *monaðfylen*, *orleghwil*, *tima*, *undernmæl*, *first*, *hwil*, *sæl*, *þrag*, дібрані зі словника дівньоанглійської мови (ОММОЕД), які мають темпоральні семи “час”, “період” “інтервал”, “випадок”. За відсутністю тлумачних словників ДА мови, дані збиралися з нечисленних письмових документів та антологій.

Здійснювана у межах когнітивної семасіології когнітивна інтерпретація лексем *tid*, *tima* і *cierr* базується на контекстному аналізі. Так, лексема *tid* вербалізує концепт ЧАС, що профілюється в межах найбільшої кількості доменів у порівнянні з лексемами *tima* і *cierr*. Домени, що є когнітивним підґрунтям значення лексеми *tid*, визначаються шляхом виділення мовних маркерів, що спостерігаються у безпосередньому дистрибутивному оточенні аналізованої лексеми. Приміром, домен ХКС ПЕРІОД, ЧАС РОКУ має назву сезону як мовний маркер, наприклад, *sumre*:

Þā hē þæt þā sumre tīde dyde ('Then he that summer') (The Story of Caedmon).

Домен ХКС ВІДРІЗОК ЧАСУ у якості маркера має прикметники на позначення довжини часової протяжності (*lange* тощо):

þæt gē lange tīd libban mōten ('that he long time may live') (Boethius on Fame).

Єдиним перехідним доменом між ХКС і ТКС, що є підґрунтям значення полісеманта *tīd*, є ЗРУЧНИЙ МОМЕНТ, ПОРА. Мовний маркер –

прикметник *ġelimpliċe (suitable)* – експліцитно вказує на те, що певний час (компонент ХКС) є доречним для певної дії (компонент ТКС):

bā hē dā þær in ġelimpliċe tīde his leomu on reste ġesette ond onslēpte ('when he there and then in suitable time (hour) his limbs set on rest and slept') (The Story of Caedmon).

У ДА період превалюють тенденції: перша – це варіювання засобів реалізації домену ЧАС, тобто наявність еквонімів *tid, first, fierst, tima, hwil, þrag*, які пізніше зникають з вокабуляру або зазнають семантичних трансформацій (як *hwil* ('while') чи *tid* ('tide')). Друга тенденція – це суплетивність номінації часових інтервалів: *æfentid* ('evening time'), *monaðfylen* ('time of full moon'), *earfoðþrag* ('sorrowful time'), *gebyrdtid* ('time of birth'), назви яких також зникають у процесі еволюції англійського словника.

Аналогічно реконструюється матриця доменів, до якої апелює значення полісеманта *tyme (time)* середньоанглійського (далі – СА) періоду. Мова СА періоду характеризується скороченням набору одиниць часопозначення, що обумовило процеси *семантичної конвергенції* (злиття значень, які в ДА період мали інші лексеми) з одночасною *диверсифікацією* (урізноманітненням) семантики лексеми *tyme (time)*. Остання грає цілком самостійну роль і актуалізує в мові велике різноманіття доменів, від 'холодного' ТОЧНИЙ ЧАС до 'теплого' ЧАС ЖИТТЯ.

Лексична категорія часу в сучасній англійській мові має в якості когнітивного підґрунтя матричну модель доменів з центром, що складається з темпоральних доменів, області метacentру, що містить разом з темпоральними й нетемпоральні домени, та периферії, де нетемпоральні домени корелюють з темпоральними доменами – складовими центру моделі.

Лексична категорія часу структурується у вигляді ЛСП у складі ядра: лексеми *time* та її історичних еквівалентів і синонімів, що апелюють до темпоральних доменів; метаядерних засобів: дієслів з темпоральною семантикою, темпоральних прислівників і прикметників та іменників, значення яких виводить як на темпоральні, так і на нетемпоральні домени, де темпоральні домени є когнітивним обґрунтуванням темпоральної гіпосеми іменникових лексем, і периферії: метафоричних темпоральних актуалізаторів: ідіом, метафоричних сполучень і прислівникових фразеологізмів, які вербалізують когнітивні метафоричні кореляції темпоральних доменів з нетемпоральними доменами, і когнітивні метонімічні кореляції домену ЧАС з іншими темпоральними доменами ядерної матриці.

Троїста структура матричної моделі, що є когнітивним підґрунтям ЛСП часу сучасної англійської мови, завбачає трикрокову процедуру визначення її дуальної природи.

Перший крок полягає у виявленні структури значення полісемантичної лексичної одиниці *time*, яка вербалізує концепт ЧАС, та її синонімів. Словники наводять значення лексеми *time*, які вербалізують концепт ЧАС, що профілюється в межах доменів ХКС чи ТКС. Так, в першому значенні

лексеми *time* денотативна сема '*part of existence*', '*process*' апелює до субдомену ПРОЦЕС домену БУТТЯ. Останній домен інгерентно належить до ХКС, тому що процеси буття, за наведеним визначенням, вимірюються в межах об'єктивованих інтервалів: *That part of existence which is measured in seconds, minutes, hours, days, weeks, months, years, etc., or this process considered as a whole* (LDCE).

В іншому значенні цієї лексеми виокремлюється денотативна сема '*particular moment*', яка специфікується семою '*suitable for something*', тобто тим, наскільки зручним виконувач дії вважає точний момент часу для певної дії: *A particular moment that is suitable for something* (MD). Отже, домен ПОРА, що є підґрунтям цього значення, є проміжним між ХКС і ТКС, але тяжіє до ТКС, тому що момент часу обирається саме виконувачем дії.

Наступне значення лексеми апелює до домену ЖИТТЯ ЛЮДИНИ, що належить до ТКС: *A period in someone's life* (MD).

Таким чином, у матриці доменів, що є когнітивним підґрунтям значень полісеманту *time*, є 'холодні' домени: ТОЧНА ТРИВАЛІСТЬ, БУТТЯ ВСЕСВІТУ, ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР, ТОЧНИЙ (АСТРОНОМІЧНИЙ) ЧАС, ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧАС та РИТМ, субдомени домену ЗАНЯТТЯ: СПОРТИВНИЙ ЧАС, РОБОЧИЙ ЧАС (ЗАРПЛАТНЯ), СТРОК ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, СТРОК УВ'ЯЗНЕННЯ, ЧАС ЗАКРИТТЯ (ПАБУ). Проміжне положення між ХКС і ТКС займають домени МОДУСИ ЧАСУ (ТЕПЕРІШНЄ, МИНУЛЕ й МАЙБУТНЄ), ЧАС ПОДІЇ, ВІДНОСНА ТРИВАЛІСТЬ, ПОРА й ЕПОХА. 'Теплі' домени – це НАРОДЖЕННЯ, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ (ЛЮДИНИ), ПЕРСОНА, РЕСУРС та ЕМОЦІЯ. Практично кожен з доменів асоціюється зі специфічним мовним засобом, який у сполученні з темпоральною лексемою апелює до цих доменів.

Другим кроком аналізу є визначення когнітивного підґрунтя так званої латентної темпоральної семи, яка є гіпосемою у семантичному комплексі деяких лексичних одиниць англійської мови. Лексеми з латентною семою угруповані за характером визначеності латентної темпоральності через домен, що є когнітивним підґрунтям гіперсеми. Якщо таким доменом є ПРОЦЕС, як, наприклад, у лексемі *truce* '*stop of fighting for a time*' (LDCE), то темпоральна гіпосема підсилює значення темпоральності. У лексемі *relic* '*something from the past that serves to keep memory alive*' (LDCE) гіпосема не підсилює темпоральність, тому що домен МОДУСИ ЧАСУ (ТЕПЕРІШНЄ, МИНУЛЕ або МАЙБУТНЄ), до якого апелює гіпосема '*from the past*', співіснує з доменом ОБ'ЄКТ, який є когнітивним підґрунтям гіперсеми '*something*'.

Гіпосема може бути експліцитною чи імпліцитною в семантиці лексеми, що виявляється під час компонентного аналізу. Наприклад, у лексемі *seer* гіпосема є експліцитною: '*someone who can see into the future*' (LDCE). У лексемі *spectator* темпоральна гіпосема є імпліцитною, тому що подія (театральна тощо) має тривалість, тобто роль спостерігача тимчасова, обмежена часовими рамками: '*someone who is watching an event or a game*' (LDCE), що підкреслюється вживанням дієслівної форми Continuous.

Третій крок полягає у визначенні узуальних метонімічних та метафоричних співвідношень домену ЧАС з іншими доменами, що закріплені в пареміях та колокаціях сучасної англійської мови. Так, наприклад, у сполученнях *time elapses / goes by / passes / flies / drags / comes, ahead of time, behind time, fast time* (OCD) маніфестується метафоричне перенесення ЧАС є ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ. А у сполученнях *spend time, while away time, idle away time, devote time, gain time, save time, waste time, lose time, run out of time, plenty of time* (OCD) ЧАС подається як РЕСУРС.

Узуальними метафоричними корелятами домену ЧАС в сучасній англійській мові, що слугують когнітивним підґрунтям периферії ЛСП часу, є ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ; КОНТЕЙНЕР; ЛАНДШАФТ; ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ; РЕСУРС та ЖИВА ІСТОТА. У масиві царин-джерел метафори виявлені компоненти як ХКС (СУБСТАНЦІЯ (МАТЕРІЯ)), так і ТКС (ЛЮДИНА).

У розділі 3 "Еволюція поняття часу, лексично репрезентованого в британському міфо-епічному, філософському і природничому дискурсах" вивчається історичний розвиток поняття часу у позатеоретичному і теоретичному світобаченні, втіленого, відповідно, в міфо-епічному, філософському і природничому типах дискурсу Великої Британії з X ст. до н.е. до XXI ст. н.е., починаючи з кельтської культури як субстрату британської (Д.В. Каппеллетто).

Когнітивний підхід до вивчення дискурсу (М.Ф. Алефіренко, О.Л. Бессонова, В.І. Гінецинський, Т. ван Дейк, О.С. Кубрякова, В.І. Карасик, А.О. Кібрик, Л.Г. Лузіна, М.Л. Макаров, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, І.С. Шевченко, А.М. Приходько, О.Г. Ревзіна) дозволяє тлумачити дискурс одночасно як процес і продукт пізнавальної діяльності людини (когніції). В межах лінгвокогнітивістики дискурс тлумачиться як посередник між мисленням, його продуктом (КС) і мовленнєвою діяльністю, що ґрунтується на здатності дискурсу конструювати світ чи його образ (О.С. Кубрякова). Отже, **дискурс**, згідно з цілями нашої роботи, визначаємо як *процес і продукт когнітивно-комунікативної діяльності людини, в ході якого в мовленні реалізується певний тип світобачення, картина світу*. Тож певний тип дискурсу (міфо-епічний, філософський, природний, художній) постає як *особливий тип комунікативної діяльності та її продукт, сформований у ході освоєння та інтерпретації дійсності передтеоретичною (позанауковою) чи науковою свідомістю*.

Тлумачення дискурсу як форми мовленнєвого втілення особливого типу свідомості дає можливість досліджувати когнітивне підґрунтя глибинних смислових структур дискурсу шляхом їх моделювання. Підґрунтям для дослідження у цьому розділі є уявлення про те, що поняття часу, вербалізоване у лексемі *time* та її історичних еквівалентах, знаходиться у логічних зв'язках з іншими поняттями в дискурсі. У когнітивному плані цей зв'язок моделюється у вигляді матриці доменів (див. рис. 1). Кожен з доменів заповнюється певними вербалізованими в дискурсі концептами (профілює їх у своїх межах). В залежності від того, до якої КС належить

більшість концептів, що заповнюють певний домен, цей домен належить до ХКС чи ТКС.

Еволюція поняття часу, втіленого в міфо-епічному дискурсі, демонструє відносний баланс між ХКС і ТКС. Модель часу, реалізована в міфо-епічному дискурсі кельтського та ДА періоду, є моделлю змішаного типу ('холодною' і 'теплою'), тому що, з одного боку, вона презентує поняття часу, орієнтоване на астрономічні явища (зміну фаз Місяця й Сонця, домен ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ – концепт НЕБЕСНІ ТІЛА), з іншого, сакральне поняття часу (домен ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ – концепт БОЖЕСТВА, БОГ). Наприклад, давньоанглійська назва квітня *Eastermonað* (*month of the Eostre (Goddess of 'the radiant dawn')*) демонструє одночасний зв'язок календарних подій із божествами (*Eostre*) й астрономічними явищами (*the radiant dawn*).

Разом з тим у процесі розвитку у моделі часу залишаються незмінні компоненти (домен ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ – концепти ЦИКЛІЧНІСТЬ, САКРАЛЬНІСТЬ; домен РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ / ВПЛИВУ ЧАСУ – концепт ОРІЄНТАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ). Наприклад, у календарі кельтів і календарі ДА періоду назви місяців містять відомості про певні сільськогосподарські роботи за сезонами: вересень у кельтів – це *Moon of Celebration*, в давньоанглійському календарі – це *Haligmonað*, *Harvest month*, чи святий місяць, свято, пов'язане з врожаєм. Отже, модель часу виконує в міфо-епічній КС функцію пояснення світобудови (походження часу) й формулювання законів його існування через духовні поняття: релігійні вірування, традиції, ритуали й поетичну творчість (категорії ТКС).

У процесі розвитку (з X ст. до н.е. до XIV ст. н.е.) міфо-епічна модель часу демонструє його десакралізацію. У центрі уваги СА моделі часу – не походження часу, а повсякденність (домен РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ / ВПЛИВУ ЧАСУ – концепт ОРІЄНТАЦІЯ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ). Так, відмінною рисою опису місяців року в середньовічному календарі є те, що християнські свята (приклад (а)) як орієнтири для початку певної сільськогосподарської операції змішані зі старовинними, язичницькими, притаманними кельтській культурі (приклад (б)):

Set garlike and beans at St. Edmond the King (а). / *At Hallontine* (б),
slaughter-time entereth in; / And then doth the husbandman's feasting begin
(English Medieval Year).

Спостерігається якісний перехід з позатеоретичного (міфо-епічного рівня) на передтеоретичний (буденний, наївний) рівень світосприйняття. Таким чином, у цілому моделі часу, реалізовані в міфо-епічному дискурсі, демонструють баланс 'холодних' і 'тепліх' компонентів.

У процесі розвитку моделей, що маніфестовані в філософському й природничому дискурсах, в окремі історичні періоди цей баланс порушується на користь ХКС чи ТКС.

Модель часу, що реалізована у філософському дискурсі VI–XIII ст. н.е., є переважно 'холодною' з дифузними 'теплими' компонентами. Так, причиною існування часу Преп. Бід та Р. Бекон вважають рух НЕБЕСНИХ

ТІЛ, СОНЦЯ та МІСЯЦЯ, різновидами часу – вимірювані ІНТЕРВАЛИ, а однією з якісних однак часу – циклічність, обумовлену рухом СОНЦЯ. ‘Теплим’ в цій моделі є концепт БОГ (домен ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ) як творець ЧАСУ й усього суцього (ТКС). Отже, ця модель постає як матриця доменів, що за складом є переважно ‘холодною’ (домени ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ, РІЗНОВИДИ ЧАСУ, МІРА / ЧАСТИНА ЧАСУ, ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ), тому що наповнювачами доменів в матриці є концепти, що належать до ХКС.

Принципово нова модель часу реалізується в дискурсі натурфілософії Ньютона XVII–XVIII ст. Її можна вважати збалансованою ‘холодною’ з численними дифузними ‘теплыми’ компонентами. В її межах існує абсолютний час, що має ВСЕСВІТ (компонент ХКС) у якості ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ, і відносний час, що має РУХ у якості ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ і вимірюється відносними ІНТЕРВАЛАМИ (компоненти ТКС):

Absolute, true, and mathematical time, in and of itself and of its own nature, without reference to anything external, flows uniformly and by another name is called duration. Relative, apparent, and common time is any sensible and external measure (precise or imprecise) of duration by means of motion; such a measure – for example, an hour, a day, a month, a year – is commonly used instead of true time (SEP).

У моделі часу, що втілена в дискурсі британського емпіризму XVIII ст., домінують ‘теплі’ компоненти, тому що домени ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, МІСЦЕ ІСНУВАННЯ ЧАСУ, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ, РІЗНОВИДИ ЧАСУ та ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ заповнені концептами-компонентами ТКС. У домені ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ профілюється концепт НЕЗБАГНЕННІСТЬ:

An extension, that is neither tangible nor visible, cannot possibly be conceived: <...> is equally beyond the reach of human conception

(D. Hume).

Концепти, що заповнюють домени матриці, реалізують ознаки ТКС ДУХОВНІСТЬ, ПОЧУТТЄВІСТЬ, СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, УНІКАЛЬНІСТЬ. У цьому випадку виключається будь-яка дифузія об'єктивних (‘холодних’) показників, які, на думку британських емпіриків, не підлягають досягненню людиною.

Концептуальна матриця, маніфестована в дискурсі британського ідеалізму XIX – поч. XX ст., є формою реалізації ТКС, тому що ЧАС в ній є породженням найвищої духовної сили. Об'єктивний час – поняття, що не існує в цій системі. Концепти, що заповнюють більшість доменів матриці, є ‘теплыми’. Тож, концепт ТКС НАЙВИЩА ДУХОВНА СИЛА є наповнювачем домену ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ:

If there is to be no supreme spiritual Power which is above chance and change, our own spiritual interests <...> are not safeguarded. But, with any such Power, <...> it's nonsense to talk of the absolute reality of time

(F. Bradley).

Модель часу, реалізована в дискурсі британського метафізичного ідеалізму кінця XIX – поч. XX ст., також є переважно ‘теплою’: домени ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, МІРА / ЧАСТИНА ЧАСУ та ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ заповнюються концептами, що належать до ТКС, тому що час в цій системі тлумачиться виключно як продукт функціонування окремих когнітивних механізмів СУБ’ЄКТА, відповідно: ТЕПЕРІШНЬОГО – за допомогою його СПРИЙНЯТТЯ, МИНУЛОГО – через його ПАМ’ЯТЬ і МАЙБУТНЬОГО – через ІНФЕРЕНЦІЮ:

We perceive events in time as being present <...>. And all other events in time which, by memory or inference <...> are regarded as past or future
(J. E. McTaggart).

Модель часу, реалізована в дискурсі британської аналітичної філософії XX ст., явно тяжіє до ТКС, хоча її автори вважають час реальним явищем. До ХКС належать й інші концепти-наповнювачі домену ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ. Втім, ЛЮДИНА в цій системі тлумачиться не тільки як ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ (фактор формування поняття про час, його інтервали і плин), але й як ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ (його спостерігач):

...we have our first look at man who is a clock, a clockwatcher and a clock maker in one person... (J.T. Fraser).

Універсальність (максимальне накопичення концептів-наповнювачів доменів) моделі часу, реалізованої в сучасному англійському філософському дискурсі, полягає в тому, що в ній представлені практично всі істотні властивості часу, виділені в історії його вивчення. Це, в першу чергу, стосується доменів ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ і ТЕ, НА ЩО ДІЄ / ВПЛИВАЄ ЧАС. Другою істотною властивістю цієї моделі є те, що концепти, які наповнюють домен МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ в історії філософської моделі часу, також частково присутні в сучасній англійській моделі: зі своєрідних образів вони трансформувалися в наукові терміни або поняття. Наприклад, образ стріли, з яким пов’язувався плин часу в попередні епохи, стає терміном, офіційно вживаним у науці:

The amalgamation of the universe’s irreversible processes produces the cosmic arrow of time, the master arrow. Usually this arrow is what is meant when one speaks simply of “time’s arrow” (ІЕР).

Наявність максимальної кількості концептів-наповнювачів доменів моделі за всю історію її розвитку в поєднанні з тенденцією окремих концептів до зміни полярності (належності до ХКС чи ТКС) є ознаками **анагенезу** – типу еволюційного розвитку, продуктом якого є поступова трансформація й кількісне накопичення ознак. Отже, сучасна філософська модель часу характеризується: **1) наявністю низки концептів, які з переходом з одного домену в інший змінюють полярність, і 2) максимальним накопиченням концептів-наповнювачів доменів порівняно з попередніми періодами.**

Універсальність сучасної моделі часу полягає в наявності всіх відомих в історії розвитку філософського поняття часу характеристик часу, що

втілюють в дискурсі концепти-наповнювачі доменів ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, ЧАСТИНА ЧАСУ, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ та ТЕ, НА ЩО ДІЄ / ВПЛИВАЄ ЧАС, РІЗНОВИДИ ЧАСУ та ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ.

Наукове мислення, реалізоване в сучасному фізичному (природничому) дискурсі, зумовлює належність відповідної моделі часу до ХКС. Присутні в моделі часу метафоричні кореляти концепту ЧАС (СТРІЛА і ПОТІК) мисляться як терміни. Порівняння фізичної моделі часу із сучасною філософською дозволяє говорити про їх певну подібність, особливо щодо властивостей часу (домен ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ). Це пояснюється тим, що філософське уявлення про час ґрунтується на висновках фізичної науки.

Таким чином, особливістю еволюції теоретичних (філософської та природничої) моделей часу є зміна з переважно ‘теплої’ на ‘холодну’ полярність концептів, що заповнюють домени матриці часу, зі збереженням їх номенклатури.

У розділі 4 " Еволюція поняття часу, лексично репрезентованого в британському поетичному дискурсі" простежується історичний розвиток моделі часу, реалізованої в англійській поезії VII–XX ст. У якості субстрата вивчається також кельтська поезія X ст. до н.е.

Поетичний дискурс визначається як тип ситуативного спілкування особливого роду, насичений глибинними емоційними переживаннями й такий, що виражається в естетично маркованих мовних знаках за допомогою фасцинативного (привабливого для читача) тексту (В.І. Карасик).

Модель часу, реалізована в поетичному дискурсі різних епох, варіюється за параметрами: 1) наповнення доменів концептуальної матриці ЧАСУ, 2) співвідношення її ‘холодних’ і ‘теплих’ компонентів, 3) характеру трансформацій когнітивної метафори ЧАСУ.

Співвідношення ‘теплих’ і ‘холодних’ компонентів у концептуальній матриці аналізується через визначення їх положення стосовно ХКС чи ТКС, яке є відносно стабільним. До ХКС тяжіють : ЛОКАЛІЗАЦІЯ НА ЧАСОВІЙ ВІСІ, (АБСОЛЮТНА) ТРИВАЛІСТЬ, ІНТЕРВАЛ, РИТМ, проміжне положення мають ЕПОХА, ПОРА, ЗРУЧНИЙ МОМЕНТ, ВІДНОСНА ТРИВАЛІСТЬ. До ТКС належать: ЧАС ЖИТТЯ і ЧАС, ЩО ЕМОЦІЙНО ПЕРЕЖИВАЄТЬСЯ.

Виявлені когнітивні трансформації поетичної метафори свідчать, що концепти, які реалізуються в поетичній КС, є перетвореними концептами буденної КС. Ці когнітивні перетворення зводяться до таких основних типів: розширення (*extending*), спеціалізація (*elaboration*), зіттовхування (*questioning*) і комбінування (*combining*) (Л.І. Белехова, З. Кьовечеш).

У цілому історичний розвиток поетичних моделей часу, реалізованих у поетичному дискурсі, характеризується варіативністю з точки зору приналежності чи тяжіння до ХКС чи ТКС, але у XX ст. наявним є певне ‘охладження’.

Кельтська поетична модель часу демонструє ряд концептуальних рис, характерних для ТКС. Вона є продуктом метафоричного

переосмислення інтервалів часу та календаря в цілому. Тому порівняння поетичних моделей здійснено в межах трансформацій концептуальних метафор. У кельтському поетичному дискурсі при реалізації когнітивної операції *розширення* в концептуальній царині ПОБУТ спостерігається більша різноманітність концептів у порівнянні з міфо-епічною моделлю. У домені ДУХОВНА ПРАКТИКА також має місце *розширення* (за рахунок наповнювача ПОЕЗІЯ), коли, наприклад, вересень описується: *I am a hill of poetry* (Celtic Calendar). Домен ПРИРОДА, присутній у міфо-епічній моделі часу кельтів, перетворюється в їх поетичній моделі часу в домен, отриманий в процесі когнітивної операції *спеціалізації*, – СТИХІІ.

Модель часу, реалізована в ДА поетичному дискурсі, складається з доменів СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ, РІЗНОВИДИ ЧАСУ та МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ. Останній домен наповнений лише одним компонентом: ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ:

Time had now flown; afloat was the ship, / boat under bluff (Beowulf).

Домен РІЗНОВИДИ ЧАСУ заповнений концептами від 'холодного' ЗРУЧНИЙ МОМЕНТ до 'теплого' ЧАС ЖИТТЯ. 'Холодні' або такі, що тяжіють до 'холодних', перехідні концепти переважають (88,4% проти 11,6%). Ця модель демонструє невідповідність побутовій, сакральній (що залишилася язичницькою).

Модель часу, реалізована в СА поетичному дискурсі, демонструє фрагментарну схожість з філософською моделлю часу цієї епохи. Спостерігається сбалансоване поєднання антропоцентричного часу: *About the curfew-time, or little more* (G. Chaucer), де мається на увазі період з восьмої вечора, який за наказом Вільяма Завойовника був порою гасіння світла й вогню у каміні (фр. *couvre-feu, cover-fire*), і теоцентричного часу (домен ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ): *God gyue you tyme and space!* (Everyman), де час описується як даний людині Богом для пізнання шляхів порятунку душі. В цілому ця модель має збалансовану кількість компонентів ХКС і ТКС.

Модель часу, реалізована у поетичному дискурсі XVI ст. (єлизаветинська епоха), демонструє ускладнення набору компонентів, але вона практично не зазнала змін щодо полярності у порівнянні з середньовічною. Частина концептів, що наповнювали домени моделі попередньої епохи, метафоризовані (33% всієї вибірки), що робить цю модель часу однією з найбільш 'теплих' протягом еволюції моделей часу, реалізованих у поетичному дискурсі.

Модель часу, реалізована в поетичному дискурсі XVII ст. (епоха ранніх Стюартів), демонструє явну перевагу перехідних концептів моделі часу над суто 'холодними' або 'теплыми'. Вона не співпадає з моделлю британської натурфілософії, що панувала в цю епоху: уявлення про походження часу в поетичній моделі зберігається від попередньої епохи, а в філософії з'являється протиставлення абсолютного й відносного часів. Утім, одиниці виміру часу в філософській моделі є 'теплыми', а в поетичній –

‘холодними’. Властивості часу так само, як і в попередню епоху, метафоризуються, хоча й менш різноманітно.

У моделі часу, реалізованій в поетичному дискурсі XVIII-XIX ст. (епоха романтизму), час вперше прямо пов'язується з мисленням та сприйняттям людини, що робить її подібною до філософської КС цього періоду, тобто переважно ‘теплою’. У кожному домені моделі спостерігаються метафоризовані наповнювачі. Наприклад, домен ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ заповнюється концептом ХВИЛЯ:

Dash on thy beach, and every wave might seem / An instrument in Time the giant's grasp, / To burst the barriers of Eternity (P.B. Shelley).

Домен МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ демонструє високу щільність та різноманітність наповнювачів (33,5% всієї вибірки). Час пов'язується із простором. Тоді як у теоретичному дискурсі продуктом анагенезу є філософська модель часу ХХІ ст., у поетичному дискурсі продуктом анагенезу британської поетичної моделі часу є модель часу епохи романтизму. Такого висновку дозволяють дійти характеристики цієї моделі: максимальне накопичення концептів-наповнювачів доменів за історію еволюції поетичної моделі часу та високий ступінь метафоризації наповнювачів різних доменів. Іншою рисою поетичної моделі часу епохи романтизму є її ‘охолодження’ відносно філософської цього ж періоду, наприклад, у складі концептів, що профілюються в межах доменів ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ і РІЗНОВИДИ ЧАСУ.

У моделі часу, реалізованій в поетичному дискурсі XIX – поч. XX ст. (вікторіанська епоха), час, як і в філософській моделі цього періоду, має суто ідеалістичний характер. Людина нарівні з Богом є його творцем. Людині належить і АНТИТЕЗА ЧАСУ – ВІЧНІСТЬ, тоді як раніше вона була виключно іпостасю Бога:

What's time? Leave Now for dogs and apes! / Man has Forever

(R. Browning).

Спостерігається помітна тенденція до метафоризації наповнювачів неметафоричних доменів. Час пов'язаний з простором, він є необоротним, односпрямованим, есхатологічним.

Модель часу, реалізована в поетичному дискурсі XX ст., відповідає загальнотеоретичній, яка представляє час не кількісно, а якісно. Загальна тривалість часу визначається не астрономічним, а психологічним виміром, коли насичений подіями час уявляється більш коротким, ніж час очікування або страждання:

...the endlessness of time, the crawling clock, / and nothing to relieve monotony (H. Popham).

Має місце велика різноманітність трансформованих метафоричних кореляцій, наприклад, *зіштовхування*, тобто заперечування усталених метафоричних співвіднесень:

It's just like last September / Absurd how time stands still (O. Katzin)

Разом з тим, спостерігається ‘охолодження’, хронікальність часу.

Таким чином, протягом усього історичного розвитку набір складових поетичної моделі часу характеризується відносною сталістю (наявністю *історичних констант*) при варіативному заповненні окремих доменів. Так, у домені ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ історичними константами є ОДНОСПРЯМОВАНІСТЬ (НЕОБОРОТНІСТЬ), СУБСТАНТИВНІСТЬ, ПРИРЕЧЕНІСТЬ. У домені ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ, що реалізується у поетичному дискурсі, з XIV ст. спостерігаються константні наповнювачі БОГ і ЛЮДИНА. Набір корелятивів концепту ЧАС в процесі філогенезу поетичної моделі часу залишився незмінним: ЖИВА ІСТОТА; ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ; РЕСУРС; СИЛА, ЩО ЗМІНЮЄ; СУБСТАНЦІЯ і ЛАНДШАФТ.

У поетичній картині світу до початку XX ст. спостерігається кількісне переважання ‘холодних’ компонентів (без урахування обсягу метафоризації концепту), а в XX ст. – ‘теплих’.

Взаємовідношення моделей часу, реалізованих у міфо-епічному й філософському дискурсах, з одного боку, й поетичному дискурсі, з іншого, в межах однієї епохи постає як нелінійна залежність (відставання або випередження). Загальною тенденцією розвитку моделей часу, реалізованих в сучасному філософському, природничому й поетичному дискурсах, є зближення через запозичення концептів з ненаукової картини світу в наукову, і навпаки.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Когнітивний підхід у лінгвістиці, обраний теоретичною базою цієї роботи, дозволив виявити закономірності еволюції когнітивно-семантичних характеристик засобів утілення дуального поняття часу в англійській мові й різних типах британського дискурсу VII–XXI ст.

Встановлено, що дуальна природа поняття часу зумовлена двома дифузними типами світопізнання – науковим і позанауковим, які втілюються в опозиціях концептів МАТЕРІАЛЬНІСТЬ :: ДУХОВНІСТЬ, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ :: ПОЧУТТЄВІСТЬ, ОБ'ЄКТИВНІСТЬ :: СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, РОЗУМОВІСТЬ :: ЕМОЦІЙНІСТЬ, ЛОГІЧНІСТЬ :: ЕСТЕТИЧНІСТЬ, ЗАКОНОМІРНІСТЬ :: ВИПАДКОВІСТЬ, СТЕРЕОТИПНІСТЬ :: УНІКАЛЬНІСТЬ. Переважна більшість лівих членів опозиції утворюють набір концептуальних ознак ‘холодної’ (наукової), а правих – ‘теплої’ (позанаукової) картин світу. Середовищем реалізації КС є дискурс, тож ХКС знаходить утілення в науковому (філософському та природничому), а ТКС – у художньому (поетичному) дискурсі. Відповідно, поняття часу, втілене в мові та дискурсі, має дуальний характер: з одного боку, час зумовлений властивостями матерії (науковий час) і зорієнтований на зміну станів фізичних (небесних) тіл, передбачає виключеність суб'єкта з об'єкта спостереження, з іншого боку, суб'єкт залучається до створення

образу часу як екзистенційної сутності (позанаукового часу), зорієнтованої на життя й діяльність людини.

Поняття часу, втілене в системі мови й дискурсі, репрезентується як когнітивна модель часу. У моделі час постає у вигляді базового домену (матриці доменів) або концепту. Основною функцією моделі часу в синхронії є виявлення пропорції ‘холодних’ і ‘теплих’ компонентів, у діахронії – виділення історичних констант та змінних, що визначають належність моделі до ХКС чи ТКС.

У системі мови час реалізується як лексично-семантична категорія, що постає у вигляді лексично-семантичного поля (ЛСП). У якості когнітивного підґрунтя ядро ЛСП має матрицю темпоральних доменів концепту ЧАС; метаядерна область – темпоральні й нетемпоральні домени; периферія – нетемпоральні домени, що корелюють з ядерними темпоральними. Матриця доменів постає як концентрована (з одним центром-концептом) структура, що складається з декількох доменів, які накладаються один на одного до повного включення одного в інший. Домени в матриці демонструють сталу належність до ХКС чи ТКС. У сучасній англійській мові це:

- ‘холодні’ домени: ТОЧНА ТРИВАЛІСТЬ, БУТТЯ ВСЕСВІТУ, ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР, ТОЧНИЙ (АСТРОНОМІЧНИЙ) ЧАС, ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧАС та РИТМ, субдомени домену ЗАНЯТТЯ: СПОРТИВНИЙ ЧАС, РОБОЧИЙ ЧАС (ЗАРПЛАТНЯ), СТРОК ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, СТРОК УВ'ЯЗНЕННЯ, ЧАС ЗАКРИТТЯ (ПАБУ);

- проміжні домени між ХКС і ТКС: МОДУСИ ЧАСУ (ТЕПЕРІШНЄ, МИНУЛЕ й МАЙБУТНЄ), ЧАС ПОДІЇ, ВІДНОСНА ТРИВАЛІСТЬ, ПОРА й ЕПОХА;

- ‘теплі’ домени: НАРОДЖЕННЯ, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ (ЛЮДИНИ), ПЕРСОНА, РЕСУРС та ЕМОЦІЯ.

Мовне втілення цих доменів в узусі та їх номенклатура еволюціонували протягом історії розвитку англійської мови. Кожен з періодів характеризується індивідуальними закономірностями та тенденціями, головними з яких є урізноманітнення компонентів матриці, що супроводжується семантичною конвергенцією засобів її вербалізації.

У роботі з'ясовано, що модель часу в міфо-епічному, філософському, природничому та поетичному дискурсах певного періоду постає як матриця доменів, які реалізують базові поняття дійсності, що поняттєво співставлені з доменом ЧАС. Це ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ, МІРА / ЧАСТИНА ЧАСУ, МІСЦЕ ІСНУВАННЯ ЧАСУ, МЕТАФОРІЧНИЙ КОРЕЛЯТ, РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ / ВПЛИВУ ЧАСУ, ТЕ, НА ЩО ДІЄ / ВПЛИВАЄ ЧАС, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ, РІЗНОВИДИ ЧАСУ, ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ та СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ. Ця модель є ідеальною, тому що не кожен з доменів має наповнювачі, реалізовані в певному дискурсі. Інгерентна належність концептів-наповнювачів цих доменів до ХКС чи ТКС визначає належність цих доменів до ХКС чи ТКС в матриці. Кожен з доменів у певному дискурсі має змінне положення щодо ХКС чи ТКС залежно від відносної пропорції ‘холодних’ чи ‘теплих’

наповнювачів у їх складі. Науковий / позанауковий характер моделі часу визначається інгерентною належністю до ХКС або ТКС концептів-наповнювачів доменів ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ, РІЗНОВИДИ ЧАСУ, а також ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ та СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ.

Моделі часу, реалізовані в міфо-епічному дискурсі, демонструють паритет наукових і позанаукових компонентів. У процесі історичного розвитку моделей цей паритет змінюється на користь останніх. Моделі часу, реалізовані в сучасному філософському й природничому дискурсах, демонструють дві істотних властивості. По-перше, вони є продуктом накопичення властивостей попередніх теоретичних моделей часу. Другою тенденцією у їх формуванні є перехід концептів з домену МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ в інші, найчастіше – в домен РІЗНОВИДИ ЧАСУ, тобто трансформація образів у наукові терміни або поняття. Отже, сучасні теоретичні моделі часу, особливо філософська, є продуктом одночасно 1) якісної трансформації та 2) накопичення ознак усіх відомих теоретичних моделей часу. Ці характеристики сучасної філософської моделі часу дозволяють вважати її продуктом анагенезу в еволюції теоретичних моделей часу.

У процесі еволюції модель часу, об'єктивована в британському поетичному дискурсі VII–XX ст., виявляє такі властивості:

Історичними *константами* розглянутої моделі часу є наповнювачі домену ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ (ОДНОСПРЯМОВАНІСТЬ (НЕОБОРОТНІСТЬ) та СУБСТАНТИВНІСТЬ), СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ, ПРИЧИНА ІСНУВАННЯ ЧАСУ (БОГ, НЕБЕСНІ ТІЛА) і ТЕ, НА ЩО ДІЄ / ВПЛИВАЄ ЧАС (ЛЮДИНА), РІЗНОВИДИ ЧАСУ (АТРИБУТ РЕАЛЬНОСТІ, ТОЧНИЙ (АСТРОНОМІЧНИЙ) ЧАС, ОРІЄНТАЦІЯ НА ЧАСОВІЙ ВІСІ, РИТМ, ВІДНОСНА ТРИВАЛІСТЬ, ЕПОХА, ЧАС ПОДІЇ, ПОРА, ЧАС ЖИТТЯ, ЧАС, ЩО ЕМОЦІЙНО ПЕРЕЖИВАЄТЬСЯ), домену МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ (ЖИВА ІСТОТА; РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ; РЕСУРС; СИЛА, ЩО ЗМІНЮЄ; СУБСТАНЦІЯ і ЛАНДШАФТ).

Історична варіативність моделі часу полягає: 1) в історичному переміщенні концептів з одного домену в інший; 2) у зміні співвідношення 'холодних' і 'теплих' компонентів; 3) у трансформаціях когнітивної метафори часу.

Продуктом анагенезу поетичної моделі часу є модель, реалізована в XVIII–XIX ст. (епоху романтизму), яка демонструє максимальне накопичення історично відомих ознак.

В межах однієї епохи взаємовідношення моделей часу, реалізованих у міфо-епічному, філософському та природничому дискурсах, з одного боку, й поетичному дискурсі, з іншого, демонструє нелінійну залежність (відставання або випередження). Реалізовані в сучасному філософському, природничому й поетичному дискурсі, моделі часу зближуються через взаємний обмін концептів, що їх створюють.

У сучасній художній моделі часу (XXI ст.) спостерігаються дві протилежні тенденції: до 'потепління' у зв'язку з високою варіативністю

корелятив у метафорі часу й до ‘охолодження’ у зв'язку з появою в домені ЯКІСНІ ОЗНАКИ ЧАСУ концепту ХРОНІКАЛЬНІСТЬ.

Аналіз дуальної реалізації часу в англійській мові й дискурсі перспективно продовжити в плані розгляду співвідношення внутрішнього (власного) часу персонажів і зовнішнього часу сюжету з точки зору належності їх складових до ХКС чи ТКС. Запропонована методика дослідження може бути застосована до інших базових доменів, таких як ПРОСТІР, ЯКІСТЬ, КІЛЬКІСТЬ тощо.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Монографії:

1. Бондаренко Е. В. Время как лингвокогнитивный феномен англоязычной картины мира : монография / Е. В. Бондаренко. – Харьков: Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, 2009. – 377 с. – Бібліогр. : с. 291–336. – ISBN 978-966-623-619-0.
2. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини / Є. В. Бондаренко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : кол. монографія / Заг. ред. І.С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – С. 36–64.

Статті у фахових виданнях України:

3. Бондаренко Е. В. Темпоральная номинация в ‘теплой’ лингвистике (на материале американских идиом) // Вісник Харківського державного університету. – 1996. – № 386. – С. 16–21.
4. Бондаренко Е. В. К методологии изучения ‘теплой’ картины мира / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського державного університету. – 1997. – № 390. – С. 14–17.
5. Бондаренко Е. В. Латентная темпоральная сема как средство реализации ‘теплой’ картины времени в английском языке / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського державного університету. – 1998. – № 406. – С. 7–11.
6. Бондаренко Е. В. Темпоральная метафора как средство вербализации ‘теплой’ картины времени (на материале поэзии Дж.Китса) / Е.В. Бондаренко // Вісник Харківського державного університету. – 1999. – № 424.– С. 8–13.
7. Бондаренко Е. В. Вербализация ‘теплой’ картины времени в классической английской поэзии (на материале поэзии Дж. Байрона) / Е.В. Бондаренко // Миф и мифопоэтика в традиционных и современных формах культурно-языковых систем : Вісник Харківського державного університету. – 1999. – № 448.– С. 408–411.
8. Бондаренко Е. В. Концептуальная метаморфоза ‘теплой’ картины времени в современной поэзии / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського державного університету. – 1999. – № 461.– С. 33–40.

9. Бондаренко Е. В. 'Теплая' картина времени в поэзии: диахронический аспект / Е. В. Бондаренко // Вісник Міжнародного слов'янського університету. – 2000. – Т. 3. – №.4. – С. 53–56.
10. Бондаренко Е. В. 'Теплая' картина мира: определение и функции / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – № 537. – С. 199–205.
11. Бондаренко Е. В. Реализация 'теплой' и 'холодной' картин времени в современной английской поэзии (1990-е гг.) / Е. В. Бондаренко // Вісник Міжнародного слов'янського університету. – 2001. – Т. 4. – №.6. – С. 46–49.
12. Ейгер Г.В. Картина времени в поэтическом дискурсе (на материале русской, немецкой и английской поэзии) / Ейгер Г.В., Бондаренко Е.В. // Нова філологія. – 2003. – №3 (18). – С. 379–399.
13. Бондаренко Е. В. Картина мира: опыт лингво-когнитивного синтеза / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 8–12.
14. Бондаренко Е. В. Темпоральные архаизмы как морфологические бленды / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 649. – С. 17–21.
15. Бондаренко Е. В. Концептуальная модель миропознания человека: методология и парадигматика // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 667. – С. 86–91.
16. Бондаренко Е. В. Когнитивная мотивация терминов 'теплый' и 'холодный' в типологии картин мира / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – № 725. – С. 3–9.
17. Бондаренко Е. В. Концептуальная структура картины времени, реализованной в обыденной картине мира (на материале английского языка) / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 26–29.
18. Бондаренко Е. В. Когнитивная метафора времени в британском поэтическом дискурсе средневековья / Е. В. Бондаренко // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 77–79.
19. Бондаренко Е. В. Модель времени в современном британском философском и поэтическом дискурсе / Е. В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 866. – С. 20–27.
20. Бондаренко Е. В. Дуальность времени в парадигме английского глагола / Е. В. Бондаренко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2009. Серія філологія – Т.12. – № 2. – С. 34–42.
21. Бондаренко Е. В. Концепт ВРЕМЯ в мифо-эпическом дискурсе кельтов / Е. В. Бондаренко // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2009. – Вип. 24. – С. 31–42.

- 22.Бондаренко Е. В. Концепт ВРЕМЯ в древнеанглийском мифо-эпическом дискурсе / Е. В. Бондаренко // Вісник Луганського національного університету. – 2010. – № 13 (200). – С. 51–59.
- 23.Бондаренко Е. В. Эволюция концепта ВРЕМЯ в британском дискурсе / Е. В. Бондаренко // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2010. – № 1. – С. 22–29.

Статті у міжнародних виданнях:

- 24.Бондаренко Е. В. Научная и внеаучная картины мира как объекты исследования лингвистики / Е. В. Бондаренко // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия «Лингвистические науки». – 2008. – № 5 (29). – С. 77–81.
- 25.Бондаренко Е. В. Когнитивная метафора времени в британском поэтическом дискурсе 20-го в. / Е. В. Бондаренко // Вестник Челябинского государственного университета. «Филология. Искусствоведение». – 2008. – № 30 (131). – Вып. 26. – С. 23–29.
- 26.Бондаренко Е. В. Метафора времени в поэтическом дискурсе (на материале английской и русской поэзии) / Е. В. Бондаренко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – Серия Филология. – 2009. – № 2 (6). – С. 143–147.
- 27.Бондаренко Е. В. Когнитивная метафора времени в британском поэтическом дискурсе елизаветинской эпохи (XVI в.) // Изменяющаяся Россия и славянский мир: новое в концептуальных исследованиях: сб. статей; отв. ред. М.В. Пименова. – Севастополь; Кемерово: Рибэст, 2009. – С. 319–324.
- 28.Бондаренко Е. В. Когнитивное структурирование времени в семантике английского языка / Е. В. Бондаренко // Вестник Волгоградского государственного университета. – Сер. 2. Языкознание. – 2009. – № 1(9). – С. 118–123.
- 29.Бондаренко Е. В. ‘Модель времени’ как инструмент анализа дуальной сущности времени, реализованной в языке и дискурсе / Е. В. Бондаренко // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 3. – С. 59–65.
- 30.Бондаренко Е. В. Историческая эволюция концепта ВРЕМЯ в британском дискурсе / Е. В. Бондаренко // Вестник Воронежского государственного университета. – Серия Филология, Журналистика. – 2010. – № 1. – С. 15-20.
- 31.Бондаренко Е. В. Время в концептуальной картине мира, реализованной в английском дискурсе / Е. В. Бондаренко // Вопросы когнитивной лингвистики – 2010. – № 1. – С. 22–27.

Брошури:

- 32.Бондаренко Е. В. К методологии анализа лексического компонента языка (категория времени в ‘теплой’ языковой картине мира) / Е.В. Бондаренко. – Харків : Харківський державний університет, 1997. – 36 с.

Тези конференцій:

33. Бондаренко Е. В. Модель времени как инструмент лингвокогнитивного анализа // Мова і культура : XVI Міжнародна наукова конференція ім. проф. С. Бураго. Київ, 25–29 черв. 2007 р. – Т. II (102) – 2008. – С. 31–37.
34. Бондаренко Е. В. Типология мышления и восприятие дискурса // Жизнь языка в культуре и социуме : Международная конференция, посвященная 75-летию доктора филологических наук Е.Ф. Тарасова. Москва, 13-14 апр. 2010 г. – Москва: РАН, 2010. – С. 112–114.
35. Бондаренко Е. В. Дуальность времени в англоязычной картине мира (на примере темпоральных лексем в британском поэтическом дискурсе) // Мова і культура : XX Міжнародна наукова конференція ім. проф. С. Бураго. Київ, 20–24 черв. 2011 р. – Т. 147 (“Філософія мови і культури”) – 2011. – С. 49–55.
36. Бондаренко Е. В. Дуальность когнитивного и языкового сознания // Международная научная конференция «Жизнь языка в культуре и социуме-2», 27–28 июня 2011 г. – Москва: РАН. – С. 117-118.
37. Бондаренко Е. В. Дискурс как объект лингвоконцептологии // Когнитивные исследования языка. Вып. VIII: проблемы языкового сознания: Материалы Международной научной конференции. Тамбов, 15-17 сентября 2011 г. – С. 253–256.

АНОТАЦІЯ

Бондаренко Є.В. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна МОНМС України, 2012. – Рукопис.

Дисертація присвячена дослідженню когнітивно-семантичних характеристик лексичних засобів втілення поняття часу як наукового та позанаукового явища в системі англійської мови і в різних типах дискурсу Великої Британії VII–XXI ст.

Дуальність поняття часу зумовлена двома дифузними типами світопізнання – науковим і позанауковим, що мають формами втілення ‘холодну’ й ‘теплу’ картини світу. Середовищем реалізації картини світу є дискурс: ‘холодної’ – науковий (філософський і природничий), а ‘теплої’ – художній (поетичний).

Утілення поняття часу в мові й дискурсі описується за допомогою моделі часу – когнітивної структури, що репрезентує час у вигляді концепту, базового домену або матриці доменів.

Модель часу в системі англійської мови постає як матриця доменів, що слугує когнітивним підґрунтям лексично-семантичного поля часу. Ядерними компонентами цього поля є лексема *time*, її історичні еквіваленти й синоніми.

Модель часу у дискурсі постає як матриця доменів, що слугує для позначення відносини між граничним доменом ЧАС та іншими доменами. Моделі часу, маніфестовані в різних типах дискурсу Великої Британії, мають набір історичних констант.

Ключові слова: домен, дуальність поняття часу, концепт, матриця доменів, модель часу, ‘холодна’ / ‘тепла’ картина світу.

АННОТАЦІЯ

Бондаренко Е.В. Еволюція поняття часу в англійському мові і в дискусії. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерство освіти і науки, молодіжної та спортивної України, 2012. – Рукопись.

Дисертація присвячена дослідженню когнітивно-семантичних характеристик лексических засобів об'єктивізації поняття часу як дуального наукового і вченунаукового явлення в англійському мові і в різних типах дискурсу Великобританії VII–XXI вв.

Установлено, що дуальна сутність часу обумовлена двома дифузними типами моровосприяття в рамках наукової (‘холодної’) і вченунаукової ‘теплої’ картини світу. Середовою реалізації картини світу являється дискурс: ‘холодної’ – філософський і естевтвеннонауковий, а ‘теплої’ – художественний (поетический). Соотвественно поняття часу, вповлощенне в мові і дискусії, має дуальний характер: час розглядається або як обумовленне властивостями матерії (науковий час) і орієнтованне на зміну станів фізических (небесеских) тіл, або як екзистенціальна сутність (вченунауковий час), орієнтованне на життя і діяльність людини.

Поняття часу, вповлощенне в системі мови і дискусії, розглядається як модель часу. В моделі час представляється в виде базового домена (матрици доменів) або концепта. Основною функцією моделі часу в синхронії являється виявлення пропорції ‘холодних’ і ‘теплеских’ компонентів, в діахронії – виділення історических констант і змінеских, котрі визначають належність моделі до ‘холодної’ або ‘теплої’ картини світу.

В системі мови час реалізується як лексико-семантична категорія, котра представляється в виде лексико-семантичного поля. Когнітивним основою ядра поля (лексеме *time*, її історических еквівалентів і синонімів) являється матрица темпоральних доменів концепта ВРЕМЯ; метаядерної області поля (лексем з латентною темпоральністю) – темпоральні і нетемпоральні домени; периферії (метафорических і метоніміческих словосполученій з темпоральною семантикою) – нетемпоральні домени, метафорически коррелюючі з ядерними темпоральними. Матрица доменів являється концентрованою (з одним центром-концептом) структурою, котра складається з декількох доменів, накладаючихся один на другий вповло до повного взаємного включення. Домени в матриці демонструють стійку належність ‘холодної’ або ‘теплої’ картини світу.

Мовне вповлощення цих доменів в мові і їх номенклатура еволюціонували на протязі історії розвитку англійського мови.

Каждый из периодов характеризуется индивидуальными закономерностями и тенденциями, главными из которых является повышение разнообразия компонентов матрицы, сопровождаемое семантической конвергенцией средств ее вербализации.

В работе выяснено, что модель времени в мифо-эпическом, философском, естественно-научном и поэтическом дискурсах определенного периода представляет собой матрицу доменов. Домены в матрице реализуют базовые понятия действительности, сопоставленные с доменом ВРЕМЯ, реализованным лексемой *time* и ее историческими эквивалентами. Это КАЧЕСТВЕННЫЕ ПРИЗНАКИ ВРЕМЕНИ, МЕРА / ЧАСТЬ ВРЕМЕНИ, МЕСТО СУЩЕСТВОВАНИЯ ВРЕМЕНИ, ПРИЧИНА СУЩЕСТВОВАНИЯ ВРЕМЕНИ, РЕЗУЛЬТАТ ВОЗДЕЙСТВИЯ ВРЕМЕНИ, ОБЪЕКТ ВОЗДЕЙСТВИЯ ВРЕМЕНИ, ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ ИЗМЕРЕНИЯ ВРЕМЕНИ, РАЗНОВИДНОСТИ ВРЕМЕНИ и МЕТАФОРИЧЕСКИЙ КОРРЕЛЯТ. Эта модель является условной, так как не каждый из доменов имеет концепты-наполнители, реализованные в определенном дискурсе. Принадлежность каждого из доменов матрицы ‘холодной’ или ‘теплой’ картине мира определяется преобладанием в домене ‘холодных’ или ‘теплых’ наполнителей.

Модели времени, реализованные в мифо-эпическом дискурсе, демонстрируют паритет научных и вненаучных компонентов. В процессе исторического развития моделей этот паритет меняется в пользу последних. Модели времени, реализованные в современном философском и естественно-научном дискурсах, обладают двумя существенными особенностями. Во-первых, они являются продуктом накопления свойств предыдущих моделей времени того же типа. Во-вторых, тенденцией в их формировании является трансформация образов в научные термины или понятия.

В процессе эволюции модель времени, объективированная в британском поэтическом дискурсе VII–XX ст., демонстрирует ряд особенностей. Историческими константами рассматриваемой модели времени являются наполнители доменов КАЧЕСТВЕННЫЕ ПРИЗНАКИ ВРЕМЕНИ, ПРИЧИНА СУЩЕСТВОВАНИЯ ВРЕМЕНИ, ОБЪЕКТ ВОЗДЕЙСТВИЯ ВРЕМЕНИ, РАЗНОВИДНОСТИ ВРЕМЕНИ и МЕТАФОРИЧЕСКИЙ КОРРЕЛЯТ. Историческая вариативность модели времени состоит, во-первых, в историческом перемещении концептов из одного домена в другой, во-вторых, в смене соотношения ‘холодных’ и ‘теплых’ компонентов, в-третьих, в трансформациях когнитивной метафоры времени.

В пределах одной эпохи взаимоотношения моделей времени, реализованных в разных типах дискурса, демонстрируют нелинейную зависимость (отставание или опережение). Реализованные в современном философском, естественно-научном и поэтическом дискурсе, модели времени сближаются за счет взаимного обмена концептов.

Ключевые слова: домен, дуальность понятия времени, концепт, матрица доменов, модель времени, ‘холодная’ / ‘теплая’ картина мира.

ABSTRACT

Bondarenko Y.V. Evolution of the Notion of Time in the English Language and in Discourse. – Vasyl Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, 2012. – Manuscript.

This research addresses the issue of cognitive and semantic characteristics of the lexical means of verbalizing the notion of time as a scientific and non-scientific phenomenon in the system of the English language and in different types of discourse in the 7th- 21st centuries.

Duality of the notion of time is conditioned by two diffuse types of world perception, the scientific and non-scientific ones, which are manifest in the ‘cold’ and ‘warm’ world images respectively. The linguistic medium for implementing the world image is a certain type of discourse: for the ‘cold’ world image it is scientific (philosophical, physical), for the ‘warm’ world image it is artistic (poetic).

Projection of the notion of time into the language and discourse is described with the help of the time model, a cognitive structure representing time as a concept, a domain or a domain matrix.

The time model in the system of the English language is considered as a domain matrix which serves as a cognitive underpinning for the lexical/semantic field of time. The lexeme *time*, its historical equivalents and synonyms form the core of the field.

The time model in discourse is presented as a domain matrix to describe the relationships of the basic TIME domain with other domains. Time models which are manifest in different types of English discourse possess a set of historical constants.

Key words: ‘cold’ / ‘warm’ world image, concept, domain, domain matrix, duality of the notion of time, time model.